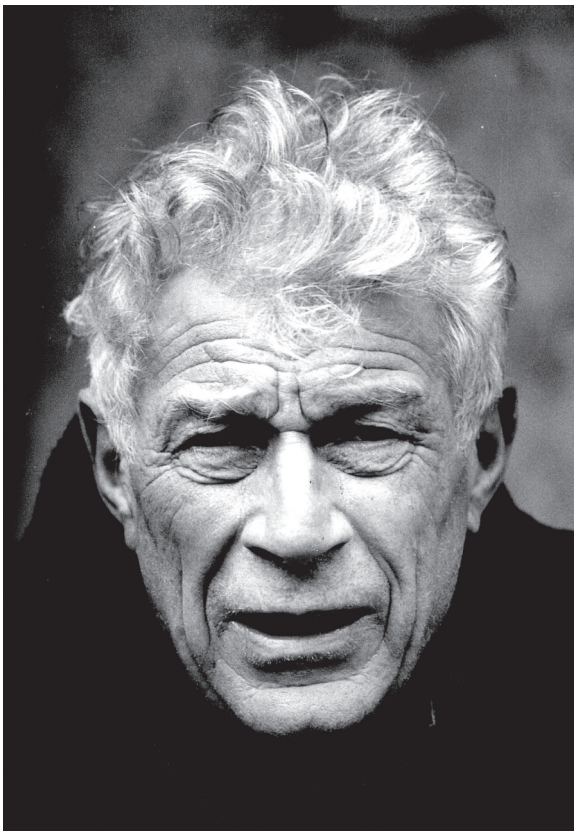
Navigeren tussen hoop en wanhoop

Schrijversportret

BRON: *De Standaard, 5 november 2026*

door: Mark Schaevers

5 november 2026 is de honderdste geboortedag van de Britse schrijver John Berger. Een nieuwe biografie komt net op tijd om het oeuvre te vieren van een 'Europees schrijver avant la lettre'. Mark Schaevers las het boek, en herinnert zich de dag dat hij bij Berger op bezoek ging.

Van zijn eerste ontmoeting met John Berger (1926-2017) herinnert Tom Overton zich "een sterke geur van lekkende prostaat, met een topnoot van sigaretten en evenementenwijn". Omstreeks 2010 was dat, Berger was toen midden in de tachtig, ze zagen elkaar in de British Library, waar een groot deel van zijn archief bewaard wordt. Overton is de man die dat archief ordende en toestemming kreeg om een biografie te schrijven. Die oneerbiedige toon houdt hij in zijn biografie overigens niet aan, het boek is veeleer uitgedraaid op een geduldige voorstelling van Bergers werk en een bijwijlen intiem gesprek met de schepper ervan.

Dat werk onderbrengen in een niet al te lijvige biografie was een behoorlijke klus, want Berger was ongemeen productief. Wikipedia somt een vijftigtal titels op (romans, novellen, bundelingen van essays, kritieken en gedichten, scenario's) en dan volgt er nog een flinke staart van veelsoortige samenwerkingen. Een noemer voor die veelheid is volgens Overton Bergers verlangen naar "een gemeenschap met het verleden". In heel zijn oeuvre zou één vraag resoneren: hoe leven wij samen met de doden? Berger, die zichzelf een "notulist van de dood" noemde, had allicht geen bezwaar gemaakt. Toch dreigt zo de verbluffende variatie van zijn breed uitwaaierende oeuvre uit beeld te verdwijnen. Het kon bij Berger gaan over schilderijen, foto's, films, poëzie, over arbeiders, revolte, boeren, dieren, tijd en ruimte, plekken en reizen, geneeskunde, liefde, verlies, migranten.

In *Ways of telling* zag de Britse schrijver Geoff Dyer, een vroege bewonderaar van Berger, niet één maar twee dominerende bezorgdheden in diens werk: het blijvende mysterie van grote kunst en de doorleefde ervaring van de onderdrukten. Dat schreef Dyer veertig jaar geleden, maar het blijft een aardige samenvatting. Berger zelf, in een televisie-interview gevraagd naar een overkoepelend thema, kon er maar één vinden: migratie. Met een vooruitziende blik vond hij dat de meest kenmerkende ervaring van de eeuw. Tot aan het eind vervulde zijn boek *Een zevende man. Het verhaal van een gastarbeider* (1975) hem met de grootste trots.

In verlegenheid

Hoe je Bergers leven ook vertelt, zijn eigen migratie dringt zich altijd op. Hij was 35 toen hij zijn geboorteland de rug toekeerde en in Genève belandde. Wat hij achterliet? Een roemloze start als schilder en een opgemerkte passage als kunstcriticus. Het schilderen gaf hij op, omdat hij in volle Koude Oorlog schrijven urgenter vond. De jonge Berger was een politiek activist, communist, hoewel geen lid van de partij. "British by birth, Soviet by affiliation", noemt Overton hem. Het zijn niet de fraaiste bladzijden

uit zijn levensverhaal, want hij bleef pijnlijk lang trouw aan Moskou. Op reis in de Sovjet-Unie zag hij vooral wat hij wilde zien, en zelfs de Sovjetbezetting van Boedapest (1956) en Praag (1968) brachten hem niet van zijn overtuiging af dat de Sovjet-Unie een nodig tegenwicht vormde voor de Amerikaanse hegemonie.

Als kunstcriticus had hij het wat bedompte Londense kunstcircuit opgeschud met marxistische inzichten en een gespierd taalgebruik. Hij verdedigde het realisme tegenover de toen opkomende nieuwe orthodoxie, het abstract expressionisme. Biograaf Overton wijst erop dat aan zijn bekendheid als schrijver zijn faam als televisiefiguur voorafging, dankzij de baanbrekende reeks *Ways of seeing*. Berger had een aangename stem, een goeie kop voor televisie. Zelf vond hij tv-werk niet moeilijk: "Het volstaat jezelf te zijn." Het boek op basis van de reeks is nog altijd een klassieker in de kunstkritiek.

Waarom hij weggegaan is uit Engeland? Het is hem ontelbare keren gevraagd, en hij gaf vele antwoorden. Ik kon het hem zelf eens vragen en kreeg een originele variant te horen: "In het gezelschap van Engelsen had ik altijd het gevoel dat ik hen in verlegenheid bracht." Het vaakst noemde hij zijn verlangen om een 'Europees schrijver' te worden. Wat dat dan ook moge zijn, feit is dat hij uiteindelijk in bijzonder veel Europese landen vaste publicatieplekken zou verwerven.

De breuk met Engeland werd compleet in 1972, toen Berger met zijn experimentele roman G. de Booker Prize won. Het was een soort schandaalsucces, een boek met veel seks ("onsmakelijk" vond filosoof Roger Scruton het), maar wat vooral voor schandaal zorgde was dat Berger op de prijsuitreiking eraan herinnerde dat het kapitaal van sponsor Booker McConnell zijn oorsprong vond in slavenarbeid (filosoof Georg Steiner: "Dat doe je niet!"). De helft van het geld gaf Berger aan de Britse Black Panthers.

Onder de boeren

Vanaf het midden van de jaren 70 opereerde Berger vanuit de Haute-Savoie, standplek van Berger-onder-de-boeren, de fase uit zijn bestaan die bij ons het bekendst is. Van de trilogie die hij overhield aan de beschrijving van een kleine boerengemeenschap in Quincy zijn alle titels in het Nederlands nog voorradig: *Het varken aarde* (1979), *Ver weg in Europa* (1983), *Sering en Vlag* (1990).

Meer en meer ging Berger zich positioneren als een verhalenverteller met als opdracht mensen uit het getto te halen dat anderen om hen heen gebouwd hadden. "I am a storyteller because I listen", schreef hij. Goed luisteren werd, naast goed kijken, een basisprincipe van zijn modus operandi. En goed luisteren kon hij: hij deed het met heel zijn lijf, merkte ik toen ik samen met Josse De Pauw in Quincy op bezoek was voor een marathoninterview. Vele seconden konden wegtikken voor hij een antwoord gaf. Denken, demonstreerde hij, doe je door je hoofd te kneden.

Velen hebben gewezen op de absolute aandacht die hij had voor zijn gesprekspartners, en de concentratie en energie die hij uitstraalde maakten zeker deel uit van zijn charme. Het werd donker als hij een kamer verliet, merkte een ex eens op, zover hoef je niet te gaan om hem een charme toe te schrijven waarmee hij velen heeft verleid. Met recht kon hij schrijven: "Het aantal levens dat het onze binnenkomt, is niet te overzien."

"Boerenmelken", zo is zijn bedrijvigheid in het Alpendorp weleens genoemd door een Engelse criticus, maar dat is een kwaadaardige onderschatting van zijn onderneming. Op de vraag wat hij daar als marxist verloren had, antwoordde Berger: "Boeren zijn behoudzuchtig, maar hun behoudzucht betreft niet de macht, maar de zin van het bestaan." Het traditionele boerenbestaan zou verdwijnen, wist hij, maar hij wilde achterhalen wat er van deze vorm van menselijke waardigheid te leren viel in tijden van een oprukkend neoliberaal globalisme. Toen hij ons in Quincy aan zijn buur en huisbaas Louis voorstelde ('Marcel' in zijn verhalen), merkte ik aan zijn ongedwongen, joyeus contact dat die twee dingen blijkbaar te combineren vielen: je kan waarnemer én intimus zijn. Buur Louis noemde hem "le comédien", allicht vanwege zijn drukke gesticuleren dat een onvolmaakt Frans moest compenseren. Die benaming paste een man die Chaplin bewonderde sinds de dag dat hij, op zijn negende, alleen naar het centrum van Londen getrokken was om naar Modern times te kijken. We hebben dat weekend in Quincy veel gelachen en daarom vind ik de vreemdste zin in Overtons biografie die waarin hij aangeeft dat Berger met hem een archivist gevonden heeft die "even ongrappig is" als hij.

In zijn rommelige boerderij, merkten we toen ook, legde Berger zich vlot neer bij de wat primitieve omstandigheden. Met twinkelende oogjes wees hij zijn gasten de weg naar de chiotte buiten. Een gapend gat in een brede plank was dat, met daaronder een "lucht van sterfelijkheid" – zoals hij schreef in een stuk over het jaarlijkse wegkruien van de stront. Want ook dat kon voor deze bemiddelaar tussen de hoge cultuur en het dagelijks leven het onderwerp van een essay worden. De kleuren van wat hij op de kruiwagen kieperde, het ontging hem niet, waren dezelfde als die op Rembrandts schilderij van de gehelmde Alexander de Grote: matglanzend goud, donkerbruin en zwart.

Sexy rolstoel

Te dikwijls wordt Bergers verblijf in Quincy voorgesteld als een zelfgekozen verbanning, een breuk met zijn vroegere bestaan. Maar zijn leven lang had de onrustige Berger behoefte aan twee polen: stad en platteland. In de jaren 50 wisselde hij Londen af met een woonst in Gloucestershire. In zijn Geneefse jaren had hij een tweede huis in Bonnieux in de Luberon. Eens neergestreken in de Haute-Savoie trok hij regelmatig naar Parijs. Hoeveel er gereisd is in dat leven! Vaak met de motorfiets, die hij tot op hoge leeftijd bleef gebruiken – "als een sexy rolstoel", aldus een vriendin.

Dat hij voortdurend tussen twee polen pendelde, had te maken met zijn ingewikkelde liefdesleven. Zijn vriend John, de plattelandsdokter die Berger indringend portretteerde in A fortunate man, merkte eens op dat voor hem niets belangrijker was dan de liefde bedrijven, en dat was niks te veel gezegd. "Hoe dikwijls kan je verliefd worden?" vroeg de Amerikaanse schrijver Tim O'Grady Berger een keer. Na enig ijsberen kwam het antwoord: "Als je W.B. Yeats bent, misschien één keer, als je Charlie Chaplin bent, misschien elke dag."

In vorige biografische pogingen, schrijft Overton, is Bergers privéleven genegeerd. Des te merkwaardiger dus dat Overton er zelf zo zuinig over schrijft. Van Bergers eerste vrouw, een zes jaar oudere collega aan een Londense kunstschool, vernemen we zo goed als niks, en weinig meer over het korte huwelijk dat erop volgde met een twintig jaar oudere schrijfster van adellijke komaf. Het was met Anya Bostock, een in Mantsjoerije geboren Russische die vanuit Wenen voor de nazi's naar Engeland was gevlucht, dat hij in Genève belandde. Zij heeft meer dan wie ook Bergers leven vormgegeven, schrijft Overton, helaas zonder erg duidelijk te maken waarin de inbreng van deze briljante intellectueel precies bestond. Maar dat kan nog komen: Overton werkt mee aan een boek op basis van Bostocks nagelaten papieren.

In spoedtempo legt Overton uit hoe Berger probeerde de relatie met Anya open te breken door Annar Cassam, een Tanzaniaanse juriste, bij hen te laten intrekken. Overton: "Een ramp voor hen alle drie." Niet veel later plande hij een nieuw leven met de Australische kunstenares Lorraine Gill, het samenwonen duurde twee weken. Is het die episode die Overton doet schrijven dat er aan Bergers seksleven "komische" aspecten zitten? Op dat moment kwam de Amerikaanse Beverly Bancroft in zijn leven, die hij had leren kennen als rechtenagent bij uitgeverij Penguin.

Dat was in 1973, "the year I find it hardest to respect you", schrijft Overton. Want in sommige passages spreekt hij Berger rechtstreeks aan. Waarom hij voor die stijlbreuk kiest, maakt Overton niet erg duidelijk. Of zoiets als dit zou een antwoord moeten zijn: "Je eenzaamheid maakt dat ik met je blijf praten." Overton heeft het over laakbaar gedrag, wijst met nadruk op het leed dat Bergers ontrouw veroorzaakt, ook voor de twee kinderen die hij met Anya heeft, Katya en Jakob. Maar kan een biograaf in plaats van zelf een oordeel te formuleren niet beter zo veel mogelijk feiten aandragen waarop de lezer zijn eigen oordeel kan baseren?

Bergers hang naar polyamorie maakt overigens dat we nog niet klaar zijn met zijn liefdesleven als hij met Beverly Bancroft de Alpen intrekt. Zij zou haar man vier decennia moeten delen met Nella Bielski, een actrice en schrijfster opgegroeid in de Sovjet-Unie en door een huwelijk in Frankrijk beland. Als Beverly op de hoogte geraakt van Bielski's bestaan (Overton: "Why didn't you tell Beverly?") komt er een regeling: drie weken voor Beverly in Quincy, één week voor Nella in de Parijse banlieue.

Amper spijt

Al vroeg in de biografie brengt Overton ter verklaring van Bergers seriële ontrouw het boarding school syndrome aan de orde. Hij beleefde harde jaren in twee kostscholen en zou daarom later bij telkens weer andere vrouwen de bevestiging en tederheid gezocht hebben die hij in zijn jeugd had ontbeerd. Deze 'verklaring' blijft te veel een algemeen psychologisch schema om te overtuigen. Overton schrijft Berger ook schuldgevoelens toe, zonder daarvoor bewijs te leveren. Veel introspectie of spijt was aan Berger niet besteed, gaf hij zelf toe.

Aan zijn laatste grote liefde Nella schreef Berger duizenden brieven, soms meerdere per dag. Maar Overton citeert nauwelijks uit de correspondentie en is verder ook zo spaarzaam met quotes uit interviews of uit het rijke oeuvre, dat je Bergers eigen stem kan gaan missen. Bewaart de biograaf zijn kruit voor de brievenuitgave die hij met Katya Berger voorbereidt?

Daar staat tegenover dat Overton het belang van Berger weet aan te tonen door deskundig lijnen te trekken van zijn vroegste tot zijn laatste geschriften. In de laatste decennia van zijn leven grasduinde Berger vaak in zijn verleden, of gingen politieke thema's domineren. Hij was onvermoeibaar op zoek naar "pockets of resistance" tegen een wereldwijd economisch systeem dat winst als enige waarde ziet. Berger was – maakt ook de biografie duidelijk – geen kompas om blind op te varen, maar in stormachtige tijden is hij voor velen een hulp bij het navigeren tussen hoop en wanhoop. In zijn laatste boek Confabulations schreef hij nog een keer over Chaplin. Wat hem in de figuur van the tramp fascineert, is dat deze

clown weet dat het leven wreed is, dat hij gewend is aan verlies, en toch: “Telkens wanneer hij valt, krabbelt hij weer overeind als een nieuwe man.”
Ik ontcijfer na jaren nog eens de opdracht die Berger destijds in Quincy in zijn recentste roman kribbelde: “and the bangers between the dirges”. Oor hebben voor de knallers tussen de klaagzangen door, daar kwam het voor John Berger op aan.

Tom Overton — *John Berger*. From Life Verso Books / Allen Lane / Penguin Random House, 400 blz., € 36,-